

М.М. Підлісний, В.І. Шубін

ЦІННОСТІ ТА БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Дніпропетровськ - 2005

Підлісний М.М., Шубін В.І. Цінності та буття особистості. Монографія. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2005. – 128 с.
ISBN 966-8203-19-4

Метою монографії є теоретичне осмислення особливостей ціннісної свідомості перехідних епох, дослідження філософської традиції у вивченні цінностей, аналіз існуючих концепцій базових цінностей особистості в сучасній філософії; зіставлення базових цінностей стабільних і перехідних епох; вивчення типології цінностей, наявних як в історії філософії, так і в сучасній аксіології; дослідження ціннісних орієнтацій сучасної української молоді; формування ціннісної свідомості молоді, адекватної умовам становлення нових суспільних відносин в Україні.

Монографія розрахована на всіх, хто цікавиться історією філософії, аксіологією, проблемами формування ціннісної свідомості молоді в сучасних умовах.

Науковий редактор: *Калітон В. П.* доктор філософських наук, професор, зав. кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровської державної фінансової академії

Рецензенти: *Решетниченко А.В.* – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології державного управління Дніпропетровського регіонального інституту державного управління України академії державного управління при Президентові України
Гілон О.В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії та історії соціології ДНУ
Бондаревський В.Г. – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровської державної фінансової академії
Чечельницька Г.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дніпропетровської державної фінансової академії

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпропетровської державної фінансової академії. Протокол № 5 від 28.02.2005 р.

ISBN 966-8203-19-4

© Підлісний М.М., Шубін В.І., 2005

© Дніпропетровська державна фінансова академія, 2005

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. Філософія цінностей у панорамі часу.....	6
1. Передісторія аксіологічної проблематики.....	6
2. Виникнення і розвиток філософської теорії цінностей.....	18
3. Вітязівана філософія цінностей.....	27
4. Марксистська філософія цінностей.....	33
РОЗДІЛ II. Науково-філософський аналіз базових цінностей особистості.....	50
1. Цінності як предмет теоретичних дискусій у філософії та науці ХХ ст.....	50
2. Типологія цінностей: різноманітність критеріїв.....	57
3. Культура, цивілізація, цінності.....	69
РОЗДІЛ III. Світ людських цінностей.....	79
1. Цінності стабільних та перехідних епох.....	79
2. Ієрархія цінностей студентської молоді: досвід соціологічного дослідження.....	87
3. Динаміка ціннісної свідомості молоді в сучасний період.....	96
ВИСНОВКИ.....	115
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	120

Вступ

Зацікавленість проблемою цінностей посилюється у перехідні періоди суспільного розвитку. Процес глибоких змін у житті нашого суспільства висуває пріоритетну проблему цінностей та ціннісного впливу на особистість. Ця тема непокоїть фахівців у галузі аксіології, етики та власне філософії з часів І. Канта, який сформулював свої славнозвісні питання: що я можу знати, що я маю робити, на що я можу сподіватися. Відповіді на них, особливо на останнє питання, ціннісно орієнтують людину в світі, пропонують їй панорами цілей, ідеалів, надей, тобто допомагають осмислити своє життя.

Кардинальні суспільно-політичні зміни життя українського народу в кінці 80-х на початку 90-х років XX століття зумовили ціннісний розкол соціуму та сприяли наростанню кризових явищ у всіх сферах суспільного життя. Йде процес зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова ще не сформована; невизначені є найближчі аксіологічні орієнтири. В українському суспільстві особистість, і особливо це стосується молоді, знаходиться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. Швидко змінюються змістові поля особистості, людина відчуває тривогу, невпевненість, невлаштованість у житті, що зумовлено значно більшою мірою ціннісного кризою, ніж економічними та соціально-політичними зрушеннями. Виникла та поглиблюється суперечність між усвідомленістю необхідності прийняття нових ціннісних орієнтирів та ідеалів розвитку суспільства й особистості, пошуку ціннісного консенсусу та наявними попереліними орієнтирами в системі ціннісних орієнтацій. Існує потреба у виробленні цілісної системи цінностей, що може служити основою соціалізації індивіда в умовах трансформації. Ця потреба особливо посилилась після політичних подій кінця 2004 початку 2005 років, коли молоді, в першу чергу студентська, включилася в активну соціальну діяльність.

За нових умов на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію, що склалася в духовному житті, здійснити науково-теоретичний аналіз закономірностей та особливостей становлення, функціонування й розвитку системи цінностей суспільства перехідного періоду, з'ясувати можливості взаємодії цінностей та особистості в процесі її соціалізації.

Цінності та ціннісні орієнтації є предметом науково-філософського інтересу протягом багатьох століть. Докладніше про це піде мова в першому розділі монографії. Зауважимо лише, що з ціннісної проблематики у 90-ті в країнах СНД з'явився цілий ряд праць, що заслуговують на увагу: С.Ф. Анисимов "Духовні цінності: вирободство и потребление" (М., 1988), Г.П. Вьжлецов «Аксиология культуры» (СПб, 1996), Н. Максимов «Философия ценностей» (М., 1997), Э.Л. Носенко, Н.В. Фролова «Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (психологический аспект)» (Днепропетровск, 1999), І.Ф. Кононов «Етнос: цінності, комунікація»

(Дуганськ, 2000); монографії: М.С. Каган «Философия культуры» (СПб, 1996), П.С. Гуревич "Философия культуры" (М., 1994), статті «Аксиология», «Ценность», «Оценка», «Идеал» в «Новой философской энциклопедии» (т. 1-4, М.: "Мысль", 2000 - 2001), докторські дисертації: П.И. Смирнов «Ценностное отношение общества» (СПб, 1994), А.Н. Панфилов «Ценностное отношение: природа и генезис» (СПб, 1994), кандидатська дисертація Т.Г. Богоришвили «Проблема объективности ценности» (Тбилиси, 1988). На особливу увагу заслуговують праці, присвячені дослідженню національних цінностей.

У цьому відношенні плідною є діяльність українського філософа П.І.Гнатенка. У своїх працях 90-х рр.: «Національний характер» (Дніпропетровськ, ДДУ, 1992), «Національна психологія» (Дніпропетровськ, «Поліграфіст», 2000) та в спілній з В.М. Павленко монографії «Ідентичність: філософський та психологічний аналіз» (Київ, 1999), - автор звертається до складної проблеми національного буття у сучасному космополітичному світі. Проблема цінності була предметом дослідження цілого ряду виконаних в Україні дисертаційних досліджень: Подольская Е.А. «Аксиологический аспект деятельности. Методологические проблемы социологического анализа» - Харьков, 1992; Ко-стенко Н.В. «Ценности и символы в массовой коммуникации» - Киев, 1994; Кавалеров А.А. «Ціннісні орієнтації особистості в духовній культурі» - Одеса, 1996; Борисова Ю.В. «Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: соціологічний аналіз» (Харків, 2001). Однак, ми вважаємо, що й досі цілий ряд аспектів, пов'язаних із вивченням ціннісної проблематики, залишається недостатньо з'ясованим. У нових соціально-політичних умовах розвитку України необхідне глибоке теоретичне осмислення ціннісного фактора, який, на нашу думку, має істотний вплив на всі сфери суспільного буття. Потрібні нові підходи до аналізу ціннісної проблематики з урахуванням реального стану та динаміки ціннісних орієнтацій особистості. Цим обумовлюється актуальність обраної монографії.

Автори висловлюють щире подяку ректору ДДФА Редній Наталії Іванівні, завідувачу кафедри гуманітарних дисциплін ДДФА Капітону Володимирі Павловичу, завідувачу кафедри філософії ДНУ Гнатенку Петру Івановичу та доценту кафедри теорії та історії соціології ДНУ Гілону Олексію Васильовичу за допомогу і цінні зауваження у процесі підготовки монографії до видання.

відмину від минулого, пасивного, це індиферентизм активний. Це вже не байдужість, а скоріше невизначеність позиції, нечіткість вибору, нерозв'язаність проблеми. Це індиферентизм пошуку, відсутність переконаності, готовності до компромісу, своєрідний прояв духовної свободи, духовної відповідальності, зростання особистісного початку в людині. У той же час емпіричні дослідження дозволили виявити наявність таких тенденцій:

- цінсна структура молоді характеризується різким посиленням у ній ваги індивідуальних цінностей. Ця тенденція носить стійкий характер;
- значимість тих цінностей, які раніше високо оцінювалися, як бути корисним людям, приносити користь суспільству, займатися активною політичною діяльністю, а також цінностей, які складають перш за все цілі людського життя (реалізація творчого потенціалу, цікава робота) понизили своє значення та набули другорядного характеру;
- реалізація ціннісних орієнтацій студентської молоді сфокусована через такий дуже вузький соціальний інститут як сім'я. Всі інші інститути набувають другорядного значення;
- підвищилася значимість таких конкретних і пов'язаних із особистим життям цінностей як здоров'я, кохання, матеріальний достаток;
- молодь стала більш високо цінувати свободу та незалежність як можливість вибору життєвого шляху та життєвих стилів, морально виправданих форм соціального життя, які сприяють саморозвитку особистості в контексті нових глобальних взаємозалежностей, що знаходить вираз в поступовому переході до нової системи цінностей;
- ціннісні орієнтації молодого покоління значно відрізняються від ціннісних систем інших соціально-демографічних груп. Це зумовлено тим, що молодіжна свідомість за своєю природою більш мобільна, легше піддається зовнішньому впливові.

ВИСНОВКИ

Нинішній перехідний етап характеризується якісними змінами в усіх сферах життя суспільства, які супроводжуються кризою існуючих і становленням нових соціальних інститутів, що відображають інтереси соціальних груп та беруть на себе ініціативу історичних перетворень. Чим же відрізняється система цінностей перехідних періодів від системи цінностей стабільних епох? Руйнація чи ослаблення переговордок усередині існуючої соціальної ієрархії відкриває більш, ніж раніше, можливість горизонтальної та вертикальної мобільності, дозволяючи людям подолати прив'язаність до того чи іншого місця в соціальній системі і здійснити свій вибір життєвого шляху, спираючись на власні сили, здібності, знання та вміння. Звільнення з-під влади пануючих цінностей, розрив зв'язків людини, розвиток її свободи та незалежності ведуть не тільки до розпаду системи вищих цінностей, але й до виникнення найрізноманітніших ціннісних орієнтацій, які відображають інтереси, ідеали різних груп, прошарків населення, окремих особистостей.

Змінюється й сама структура цінностей, між опозиційними полярними цінностями складається широкий спектр проміжних, багатих за відтінками, відношення між якими будуть не за ієрархічним принципом субординації. Координаційним центром стають групові та особистісні інтереси, які виражають потреби в радикальних перетвореннях усього соціального шлогу та стимулюють вільну, творчу діяльність людей. І хоча усвідомлення свободи як однієї з вищих соціальних та особистісних цінностей є результатом тривалого процесу індивідуалізації (це відноситься, перш за все, до епохи Відродження), ціннісними-цлями будь-якого перехідного періоду стають ті, з якими пов'язаний прояв творчої активності. Ці цінності-цілі не підносяться над іншими, а пронизують їх, надаючи культурі гостроти, динамізму та певної парадоксальної єдності. Тому перехідні періоди – це не періоди змішування, проміскупітету цінностей (А. Тойнбі), а періоди їх гострої боротьби, за якою стоїть пошук нових орієнтирів діяльності, вибір подальшого шляху розвитку суспільства.

Девальвація вищих цінностей сприймається інди як духовний вакуум, який дезорієнтує людей, що вірять у вічність стабільної системи. Звідси – пасивність, байдужість до того, що відбувається. ескапізм, скептицизм, що доходить до цинізму. Посилюється відчуження, почуття самотності, позбавленості сенсу життя та мети, а разом з тим зростає потяг до гедонізму, виникає прагнення жити сьогоднішнім днем, пливти за течією. Страх перед майбутнім, невпевненість у завтрашньому дні призводять не лише до фрустрації, але й до активізації в людині деструктивного, агресивного початку, що впливає в різні форми аморалізму та девіантної поведінки. Зростання зневіри населення, пов'язане зі збільшенням злочинності, є не тільки наслідком слабкості соціальних інститутів, які покликані охороняти порядок, це лише кризою правових і моральних норм, але й посиленням люмпенізації суспільства.

Розглядаючи процес переосінки цінностей, що супроводжує будь-які глибокі соціальні зміни Ф. Ніцше вказав, що відбувається величезне відмирання цих цінностей та часткова їх руйнація. Страждання, скитання, занепад, вважає

він, характерні для часів великих рухів уперед: кожен плідний та могутній рух людської думки викликає одночасно нігілістичний рух. Нігілізм, на думку Ф. Нітше, може бути істинним, іноді він тягне нас на пошуки нових цінностей.

Величезна маса людей виявляється просто незатребуваними або просто відкинутою ходом реформ, що робить їх явними чи потенційними супротивниками соціальних перетворень. Е. Фромм переконливо показав, що порушення зв'язків, які дають людині впевненість у житті, примушує обирати різні форми "втечі" від свободи, що призводить до деіндивідуалізації, руйнації особистого "я". Тому, перехідний період є каталізатором історичного процесу, джерелом створення людиною нових форм буття. Життя в такі епохи – небезпечне, драматичне, сповнене страждань людей, які прокидають епоху зміни.

Установлення нових цінностей відбувається в гострій боротьбі з панівними до того офіційними цінностями. Тому особливістю перехідного періоду є різка критика зовнішніх цінностей попереднього періоду з позицій універсальних цінностей. За такої умови переосмисленню піддаються й самі універсальні цінності. Якщо в стабільні періоди універсальні цінності зближуються з колективними і в них на перший план виступає нормативний аспект, то в перехідний період універсальні цінності тлумачаться як такі, що дають право на заперечення існуючих норм та на утворення нових. Універсальні цінності розглядаються як ідеали, віддалені від дійсності, а тому виступають у вигляді граничних орієнтирів вільної трансцендентної діяльності людей, а також у вигляді критеріїв оцінки всього того, що існує та відбувається. Тому свобода є не лише вищою цінністю тих прошарків суспільства, які зашкавлені в реальних перетвореннях, а й інтеграційною цінністю перехідного періоду.

Для перехідних періодів історії характерні революційні процеси, пов'язані з переосмисленням традиційних для даної культури цінностей, які можуть утратити статус вищих, продовжуючи існувати в ціннісній системі поряд з іншими.

В основі вимоги очищення, оновлення традиційних цінностей можуть лежати як ідеалізація минулого, коли ці цінності виступали ніби-то в чистому, неспотвореному вигляді (наприклад, ідеали раннього християнства чи патріархальної общини), так і нові реалії, коли свого затвердження й підтримки потребують традиційні цінності, що надають кожній культурі унікальності та неповторності.

Якщо звернутися до нових цінностей, що виражають дух перехідної епохи, але все ще не набули статусу вищих, то вони в силу свого абстрактно-усезагальноного характеру відкриті для інтерпретації і тому мають привабливість для найрізноманітніших соціальних груп. Але в якому б вигляді вони не поставали, усі вони стосуються людини. Тому перехідна культура антропоцентрична в тому розумінні, що вона прагне, перш за все, переосмислити природу людини, її можливості, здібності, знаходження свого місця у світі. Результатом філософської рефлексії є створення образу Номо повис, що пізніше стає взірцем для наслідування. Процес утвердження в культурі нових цінностей неможливий без урахування особливостей суспільства та його історії, тому що в протилежному випадку ці цінності не отримають масової підтримки. Постійно апелюючи до

універсальних цінностей, нові звернені насамперед до людини, до її особистісно-індивідуального початку.

Людина як основний об'єкт філософської рефлексії розглядається не як носій тих або інших соціальних якостей і ролей, а у своїй екзистенціальній цілості, основним проявом якої є вільна творча діяльність, спрямована на перетворення світу та самої себе. Ця вільна діяльність може бути забезпечена активізацією всіх сил людини: як її здатності до раціонального осмислення подій, що відбуваються, так і емоційно-вольового ставлення до життя, без чого неможливе здійснення індивідуального вибору, а також вибору подальшого шляху розвитку суспільства. Отже, у перехідні періоди історії відбувається процес оновлення традиційних цінностей культури та встановлення нових, що відображають зростання свободи людини, її прагнення до переосмислення й перетворення навколишньої дійсності та самої себе. Тому на перший план виступають особистісні та групові цінності, які тісно пов'язані з універсальними.

Скрупульозний аналіз сучасної духовно-практичної ситуації з усією релігійністю виявляє той тривожний факт, що нова система цінностей ще не сформована, а попередні аксіологічні постулати розмиті. За цих умов суспільство й особистість опиняються в ситуації цінсного хаосу та невизначеності, що ускладнює соціалізацію підрастаючого покоління. Останнє особливо актуалізує теоретичні та практичні дослідження ціннісних феноменів і вимагає більш ґрунтовної уваги до вивчення філософської спадщини у цій галузі.

Всю історію людства пронизує ціннісний розкол. Але зростає розуміння того, що лише вселюдська єдність дозволить розв'язати глобальні проблеми та уникнути катастрофи. Але для цього потрібні радикальні зміни в актосфері суспільства. Як справедливо пише М.С. Каган, – "відновлення колишнього значення ціннісної свідомості, яке набуває нового змісту та нової структури, має забезпечити успішне практичне розв'язання цілого комплексу взаємопов'язаних завдань сучасного буття: для цього філософська теорія цінності повинна:

- пояснити можливість подолання грізної екологічної атмосфери, що насувається на людство, неминучої при тій ієрархії цінностей, яка склалася в індустріальному суспільстві, та обґрунтувати необхідність формування такої системи цінностей, в якій екзистенціальні цінності людства як єдиного суб'єкта безумовно домінували б над цінностями різних його "часткових", соціально-групових суб'єктів расових, національних, класових, професійних, конфесійно-релігійних тощо, тим самим доводячи неприйнятність силового розв'язання будь-яких соціальних конфліктів, що загрожують загинелю людству на досягнутому рівні військової техніки, технологій матеріального виробництва та генної інженерії;

- запропонувати соціально-організаційні та педагогічні практики методологічно цілеспрямованого розвитку в новому суспільстві такої системи цінностей, яка була б заснована на діалектично-діалогічному поєднанні загальнолюдських цінностей, специфічних регіональних цінностей західного світу та східного, північного й південного, національних, state-вікових та індивідуальних:

